

הרה"ג יעקב אריאל

סיוע עקיף לנכרי בשמיטה

- א. תשובת מהריט"ץ
- ב. חרוש בה טבאות
- ג. סיבת האיסור
- ד. שיטת החזו"א
- ה. גדר האיסור
- ו. מעשה נוכרי ללא אמירה
- ז. כשגוי עושה לדעת עצמו
- ח. חילוק בין אריס לקבלן
- ט. סיוע ביד

לנוכרי יש קרקע אותה הוא מעבד כל שנה ומגדל בה גידולים פשוטים כגון שעורה ודורה. לקראת השמיטה הוא מוכן למסור אותה לחברה של נוכרים אחרים המתמחים בגידולי ירקות מיוחדים הדורשים מיומנות גבוהה יותר. החברה הזאת נעזרת בעצות ובציוד של יהודים (מדובר בעקורים מגוש קטיף המתפרנסים ממסירת מידע ומהשכרת ציוד). מלבד קשר זה אין ליהודים כל זיקה לחברה הנוכרית. האם הדבר מותר?

א. תשובת מהריט"ץ

בראשית דברינו צריך להבחין בין הנ"ד לבין הזמנת תוצרת נוכרית בשביעית שנאסרה ע"י פוסקים רבים.¹ שם מדובר בהרחבת שטחי החקלאות של הנוכרים בשנת השמיטה, או בהזמנה מפורשת מנוכרים לגדל עבור אוכלוסיה יהודית שומרת שמיטה. ואילו כאן מדובר בקרקע הנעבדת בלא"ה ע"י נוכרים אלא שעתה אותה קרקע תעבד בדרך שונה, ע"י נוכרים. כמו"כ אין כאן הזמנה לגדל עבור יהודים, החברה מגדלת ירקות לכל מאן דבעי, כולל נוכרים, אלא שהיא מסתייעת בהם בעקיפין. לכאורה הדבר דומה ל"חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא

1. ראה לעיל עמ' 66 והלאה.

מינך" (ירושלמי שביעית פ"ד ה"ג) וצריך לברר מהו גדר האיסור, ואם הוא חל במקרה זה.

נעיין תחילה בשו"ת מהריט"ץ הישנות (סי' מז). תשובה זו עוסקת בנושא דומה מאוד לנ"ד. להלן תמציתה בתוספת הערות (בסוגרים).

נדרשתי לאשר שאלוני אם מותר לישראל לתת לגוי שוורים וחטים לחרוש ולזרוע בשביעי' בקרקע הגוי אם יש חשש איסור שביעי' כיון שישראל לוקח ממה שתוציא הקרקע הרי נהנה משביעית ואסור או דילמא כיון דלאו קרקע דישראל ולא עבד ישראל עבודה בשביעית מותר.

תשובה: לכאורה היה נראה לאסור מאותה שנינו "מחזיקין ידי גוים בשביעית" פירוש דוקא בדיבור כגון לומר להם אחזקו וכיוצא בדברים אלו אבל במעשה לא וכן כתב הרמב"ם ז"ל פרק ח' מהלכו' שמיטה וכיון שכן הרי מחזיק ידיו במעשה במה שנותן לו פרות חורשות וחטים לזרוע כך היה נראה לכאורה.

אמנם כד עיינינן שפיר נשכח דשרי מכמה טעמי. חדא, דמאי דאמר' דאין מחזיקין ידי גוים בשביעית במעשה היינו דוקא לעזור אותן בשביעית דמחזי כעובד בשביעית... מפני הרואים שיראו אותם עודרין בשדה בשביעית יחשבו שהוא עושה בשדהו אבל מן הדין מותר דליכא מחזיק ידי עוברי עבירה

(משמע שמעיקר הדין מותר לישראל לעבוד בקרקע של נוכרי בשביעית כלומר יש קניין לגוי (עיי' תוס' גיטין סב א ד"ה אין עודרין) אך בתשובותיו החדשות כתב לאסור וכן בהמשך דבריו כאן כתב לאסור משום "ושבתה הארץ").

וכן כתב הרמב"ם זלה"ה פרק ח' מהלכות שמטה וז"ל: "כדרך שאסור לעבוד הארץ בשביעית כך אסור לחזק ידי ישראל שעובדין אותה או למכור להן כלי עבודה לפי שאסור לחזק ידי עוברי עבירה" וכו' הרי דדוקא ידי ישראל שעובדין אותה אסור לחזק

(ויש לחלק לכאורה בין מכירת כלי עבודה שאינה תמיכה ישירה בעבודה בשביעית כי ייתכן שיצטרכו את הכלים רק אחרי שביעית – ודמי להחכרה בהבלעה שהמבי"ט ח"ב סי' סד התיר – לבין מסירת שוורים וחטים במטרה ברורה לחרוש ולזרוע בשביעית כשמותנה מראש לקבל גם חלק מהתוצרת).

אע"ג דאפשר עוד לפרש טעם מפני מה אין עודרין מפני שישראל עובד הארץ בידו ועובר על מה שאמרה תורה "ושבתה הארץ" אע"ג דאינו

עובר על "שדך לא תזרע" מפני שאינו שדהו מ"מ עובר שעל ידו אינה שובתת הארץ ועובדה בידו מה שבשאר דברים כגון למכור להם כלי עבודה אינו עובד בידו.

(כלומר, הסיבה האוסרת למכור לישראל אינה רק משום סיוע לעברה אלא משום שבגללו השדה נעבדת ואינה שובתת והוא שותף לעברה זו. בשדה גוי אין איסור או משום ששדה של גוי אינה בכלל מצווה זו, או משום שגוי המעבד שדה אפילו של ישראל אינו מבטל את מצות שביתת הארץ. כי זו מתבטלת רק ע"י עברה של בר חיובא ולא ע"י מעשה של גוי שאינו בר חיובא, עיין שבה"א קונט"א א.)

הכלל העולה מדברינו דמותר למכור להם כלי עבודה אעפ"י שמפרש בפירוש שהוא לעבוד האדמה ואם כן הכא בנ"ד מותר לתת לו פרות וחטים לחרוש ולזרוע כדי שיתן לו מן היוצא השדה כך וכך לפי שאין לו חלק בקרקע ולא אסרה תורה אלא בקרקע של ישראל. גדולה מזו שנינו בתוספתא דשביעית פ"ב "המקבל שדה מן הגוי פוסק עמו על מנת שהגוי זורעה" ע"כ והרי הדברים ק"ו שהרי התירו לקבל שדה מן הגוי בלבד שלא יזרענה הישראל אלא הגוי זורעה כ"ש וק"ו בנ"ד דאין לו מגע יד בשדה כלל דודאי שרי. ובאמת חלוקה זו שכתוב בתוספתא קולא יתירה היא ויש לי להשיב על תוספתא זו מכמה משניות מ"מ לא הבאתיה כי אם ללמוד מינה לנ"ד דבהא ליכא מאן דפליג.

(עוד ייתכן לומר שהתוספתא עוסקת במחכיר לו בהבלעה וכמש"כ המבי"ט ח"ב סי' סד והמהרי"ט ח"ב יו"ד סי' נב.)

מסקנתו להתיר סיוע של ישראל לגוי המעבד את אדמתו בשנת השמיטה.

לעומת זאת בשו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' קכט; אין הכרח לומר שתשובות אלו מאוחרות יותר אלא ר"ל שהן נדפסו מאוחר יותר) הוא אוסר לתת להם חיטים משום איסור ספיחין ובאשר לשוורים בתחילה הוא אוסר ואח"כ חוזר בו ומתיר מכוח הסוגיה בע"ז (טו ע"ב) וזה תורף דבריו:

תשובה: זה ימים נשאלתי על דבר זה והשבתי שאסור. וגם מי שיש לו שוורים בשותפות עם הגוי לא התרתי להם, כי אם שימכור לו חלקו מכירה גמורה
כך הוריתי זה ימים

(והעיר המגיה: בשו"ת הנדפסות סימן מז. דברי המגיה תמוהים, שהרי בשו"ת הישנות הוא מתיר! וע"כ כוונתו של המהריט"ץ לפסיקות אחרות שלו ואולי דוקא השו"ת הישנות הן מאוחרות וצ"ע.)

ובאמת הוראה זו היתה בלא ראות ובלא השגחה אלא החמרת, כי היה נראה בעיני איסור שביעית אם היה משכיר שורו לגוי או משאילו לעשות מלאכה בשביעית ולעבוד את האדמה שאסרה תורה בשביעית, והייתי מדמה האי מילתא להאי דאסור להשכיר ולהשאיל בהמתו לגוי שיעשה בה מלאכה **בשבת** (ע"ז טו, רמב"ם הל' שבת פ"כ ה"ג) והכא נמי אסור.

אמנם האיר ה' את עיני ומצאתי להם היתר גמור להשאיל ולהשכיר השוורים לגוי, והטעם דלא דמי לשבת דאסור להשכיר בהמתו לגוי ולהשאילה, משום דשאני התם דאדם מצווה על שביתת בהמתו, הילכך שכירות ושאלה ברשות ישראל קיימא ונמצאת בהמתו עושה מלאכה בשבת. אבל בשביעית אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, דלא אסרה תורה אלא על שביתת קרקע **שלא יעבוד האדם את האדמה**, אבל בהמתו לא נצטווה על שביתתה. הילכך אפילו אם ישכירנה לגוי או ישאילנה ליכא איסור.

(ר"ל התורה ציוותה שישראל לא יעבד את אדמתו **שלו** אך עיבוד אדמת נוכרי לדעתו אינו אסור.)

תדע, דהכי גרסינן בגמ' פרקא קמא דעבודה זרה (טו ע"ב): אמר רבה מי דמי התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית הכא אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת ע"כ בגמ'.

וכתבו התוספות וז"ל: מי דמי התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית... לכ"נ לפרש התם אין אדם מצווה על שביתת שביעית לפי שאין האיסור תלוי בגוף הבהמה אלא **בגוף הקרקע**, הילכך השאיל פרתו לגוי לחרוש בה בשביעית אין שום איסור שביעית חל עליו ואין כאן גנאי ויש להתיר למכור לישראל השור מטעם תליה דאמרין לשחיטה זבניה, אבל גבי שבת שהאיסור תלוי בגוף הבהמה ואיכא איסור לבעלים אם יחרוש בה אין להתיר למוכרה מטעם תליה וכו' עכ"ל.

הנך רואה בפירוש שהתירו פרתו לגוי לחרוש בה בשביעית. אע"ג דלישנא מטעי דקאמר איסור על הבהמה, משמע דוקא על גוף הבהמה אין איסור אבל על הבעלים אסור, הא ליכא למימר, דכיון שאין איסור

על גוף הבהמה אין על הבעלים איסור כיון שלא נצטווה על שביתת בהמתו בשביעית,

(יתכן לומר בכוונתם שעל האדם יש איסור מדרבנן גם בשל גוי כדאי' בגיטין (סב ע"א) אין עודרין, אך על בהמתו לא גזרו ואין גנאי בכך שבהמתו עובדת בשדה נוכרי מכיוון שאין כאן איסור תורה, ועיין מעדנ"א סי' יג.)

אע"ג דיש דברים בלשון התוספות שצריך להגיה שמשמע בלשונם תכלית אמרם דאין כאן גנאי משמע דברים בלתי מובנים.

(להנ"ל אין צורך בהגהה.)

אמנם נפרש כפשוטו, רוצה לומר שמא תאמר אע"ג דאין איסור שביתה בשביעית על הבהמה גנאי הוא לישראל להשאילה לגוי שיעבוד בה בשביעית שנראה כמחזיק ידי עוברי עבירה,

(ר"ל הייתה הו"א לומר שיש כאן ביטול המצוה של "ושבתה הארץ").

להכי כתבו התוספות דאפי' גנאי אין כאן דלא מיקרי מחזיקין ידיהם אלא בעבודה בגוף הקרקע שסייעהו הוא בעצמו בעבודת הקרקע... וזהו מה שכתב הרמב"ם זלה"ה מחזיקין בדברים לאפוקי שלא יעדור עמו בקרקע שזהו נקרא מחזיק ממש וגנאי הדבר דנראה כעובד אדמתו בשביעית, אבל בהמתו אפילו גנאי ליכא. ואפילו להשאילם התירו התוספות. ומעתה יצא לנו היתר להשכיר הבהמות לגוים בשביעית ואפילו גנאי ליכא ואפילו להשאילם התירו התוספות. כך נראה לע"ד.

איברא, דלתת להם חטים לזרוע כמנהגם בכל שנה ודאי אסור... כיצד נתיר שיתן הישראלי התבואה לגוי לזרעה והא לא גרע מספחים דאיכא למגזר כיון שהתבואה של ישראל. וזה פשוט ומבואר.

אלה דברי החכם השלם כמה"ר סולמאן ן' אוחנא נר"ו: נרלע"ד דדוקא להשכיר לגוי כשאר שכירות דעלמא הוא שמותר, אבל להשכיר לו שורו כמנהגו כשאר השנים למחצה לשליש ולרביע ממה שמוציא השדה, זה ודאי הוא אסור שהרי הוא כמו שותף לגוי וכל מעשה הגוי כאילו הוא עושה בשליחותו, וכמו שאסור הוא הישראל בעצמו לעשות ולחרוש בשביעית, ואעפ"י שהקרקע הוא של גוי אין קנין לגוי בארץ ישראל. הצעיר סוליימאן אוחנא.

בתשובה זו הוא מתיר למסור לגוי שוורים ולמרות שהגוי יחרוש בהם אין בכך סיוע לדבר עברה כי הגוי חורש בשלו. אך זרעים הוא אוסר לתת להם משום

ספיחין, ולמרות שהגוי זורעם בשלו אך מכיוון שיש לישראל חלק בתבואה הרי זו תבואה של ישראל שנזרעה בשביעית.

אך החכם סולמאן אוסר לסייע לגוי ונלענ"ד – מכוח מה שיבואר להלן – משום חרוש בה טבאות.

ב. חרוש בה טבאות

בשתי תשובותיו המהריט"ץ אינו מזכיר כלל את הירושלמי בשביעית שיש מ"ד הסובר שאסור לומר לנוכרי חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מנך, והסברה נותנת שלמ"ד זה ק"ו שאסור לתת לו שוורים שיחרוש בהם בשביעית.

זו לשון הירושלמי פ"ד ה"ג:

ומחזיקים ידי עכו"ם בשביעית. רבי חייא רבי אימי חד אמר חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מנך בתר שמיטתא וחרנא אמר אישר מאן דאמר חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מינך בתר שמיטתא.

ופירש הרמב"ם (בפיה"מ פ"ד מ"ג):

ושאמר מחזיקין ידי עכו"ם – בדיבור לא במעשה, כגון שיראה אותם עובדין בשביעית ויאמר להם ה' עמכם או כדומה לזה.

אך לא התיר לומר לגוי לחרוש בה טבאות, למרות שאין איסור לגוי לחרוש את שדהו בשביעית. וכן פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח) שרק איישר מותר ומשמע שחרוש בה טבאות אסור.

וכן פירש הרע"ב:

ומחזיקים ידי נכרי – אם מצאו חרוש יכול לומר לו יישר כחך וכיוצא בזה.

אולם לא התיר לומר לו חרוש בה טבאות.

וכן משמע מהר"ש והרא"ש (פ"ד מ"ג). ולעיל (עמ' 66 והלאה) הארכנו בעניין. וזו כנראה גם כוונתו של הרב סולמאן ו' אוחנא.

היה אפ"ל שהמהריט"ץ סובר כהסמ"ג (עשין קמח) שפסק כמ"ד שמותר לומר לגוי חרוש בה טבאות אך מהרמב"ם לא משמע כן ויתכן שהמהריט"ץ הבין שגם הרמב"ם פסק להתיר. אלא שהדבר דחוק, מדוע לא הביא הרמב"ם חידוש יותר גדול מאישר, דהיינו חרוש בה טבאות.

ומכיוון שהר"ש והרא"ש ופשט דברי הרמב"ם כפי שהבינוהו מפרשיו היא שאסור לומר לגוי חרוש בה טבאות, לכן נראה שלמעשה קשה לסמוך על

המהריט"ץ נגד רוב הפוסקים האוסרים. מה גם שהוא עצמו הביא את דעת הרב סולמאן ן' אוחנה החולק עליו ואוסר להשכיר את השוורים לגוי כשהוא שותף ביבולים.

ג. סיבת האיסור²

אמירה מפורשת המעודדת את הגוי לחרוש יותר טוב אסורה אפוא לדעת ר"פ. וקשה למ"ד שאין איסור אמירה לנוכרי בכל איסורי התורה, חוץ משבת (עיין ב"מ צ ע"א) מהאוסר לחרוש בה טבאות. ודוחק לומר שבזה גופא נחלקו שתי הדעות בירושלמי אם יש איסור אמירה בכל איסורי התורה או רק בשבת. ואולי י"ל עפ"י מש"כ המהר"ם על התוס' (ב"מ צ ע"א ד"ה אבל) שמכיוון ששביעית היא שבת הארץ גזרו בה את אותן גזרות שגזרו בשבת בראשית. אולם המהר"ם לא אמר זאת אלא לגירסה המובאת בדפוסים שגם בשביעית אמירה לגוי אסורה כמו בשבת אך הוא עצמו הביא גם את גרסת המהרש"ל שלא גרס "שביעית" (אם כי אין הכרח לומר שהוא סובר כמהרש"ל שאמירה לנוכרי בשביעית אסורה מהתורה, אדרבה מהתוס' הקודם שם משמע ששביעית אינה חמורה משבת) ובתוס' הרא"ש ג"כ לא מוזכרת שביעית (ואכן לא מצינו במס' מ"ק אזכור כל שהוא של אמירה לנוכרי בשביעית וכמו שהעיר המהרש"ל).

ויש לומר עפ"י מש"כ הגרשז"א במעדנ"א (סי' יג) שבזה נחלקו שתי הדעות בירושלמי, מ"ד שמותר לומר חרוש בה טבאות סובר שיש קניין לגוי להפקיע ומ"ד איישר אך חרוש בה טבאות אסור סובר כמ"ד אין קניין לגוי. ולפי"ז כיון דקיי"ל אין קניין לגוי להפקיע אסור לומר לו חרוש בה טבאות. (מיהו למ"ד שבדרבנן יש קניין לגוי או לשיטת הכס"מ שכל עוד הקרקע בבעלותו של גוי יש קניין יש לכאורה מקום להתיר חרוש בה טבאות).

עוד כתב שם הגרשז"א במעדנ"א (סי' יג אות ח) לשיטתו שהזורע בשדהו עובר שני איסורים, על לא תעשה המוטל אקרקפתא דגברא "שדך לא תזרע" וגם על איסור עשה המוטל על השדה "ושבתה הארץ". ומכיוון שבשביעית מצינו עברה גם בגוף הקרקע לכן מסתבר שהאומר לעכו"ם לעבוד בשדהו בשביעית חמיר טפי משבות דאמירה לגוי בשבת. כי בשבת יש רק איסור גברא בעוד שבשביעית איכא נמי איסור חפצא של עברה בגוף הקרקע, במקרים מסוימים. ולכן אסור להשכיר את שדהו לנוכרי, אע"פ שבשבת מותר.

2. הערת המערכת: בשני הפרקים הבאים ישנה חזרה מסוימת על הדברים שבמאמרו של הרב לעיל עמ' 66 ואילך, אך בכל זאת לא נמנענו להשאירם כאן כצורתם בכתב היד המקורי ואין בית מדרש ללא חידוש.

ולפי"ז י"ל שאמירה לגוי בשביעית חמורה יותר משבת, משום שיש בה גם איסור חפצא, אע"פ שאיסור החפצא של "ושבתה הארץ" קיים רק בקרקע של ישראל ולא בקרקע של גוי, אך מכיוון שיש בה צד של איסור חפצא החמירו באמירה לנכרי גם בשדהו. ואכן להלן נוכיח ששביעית חמורה משבת (והמהריט"ץ עצמו מביא סברה זו שיש איסור של ושביתה הארץ).

ד. שיטת החזו"א

מיהו הסבר זה לא יעלה יפה לדעת החזו"א הסובר שאין כל חיוב חפצא על הקרקע, אפילו לא בשדה של ישראל. עיין חזו"א (שביעית סי' יז אות כה) שכתב:

אין האיסור של שביתת השדה תלוי בבעלות אלא העובד בשדה עובר על איסור שביתה אלא כוונת הגמ' שם שהאיסור של שביתה תלוי בקרקע והעבירה נעשית בקרקע אבל אם עובד בה עכו"ם בשכירות אין הישראל עובר משום שביתה... וע"כ שאין שביתת הארץ כשביתת בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת אדם בה אבל לנטוע קודם שביעית שתקלוט בשביעית מותר מהתורה.

וייתכן לומר לדעת החזו"א כמש"כ הרב קוק בשבה"א (קונט"א סי' א) בהסבר ההלכה של "חרוש בה טבאות ואנא נסב מנך בתר שמיטתא": "ומה שאסור לחזק ידיו יותר מאמירת אשרתא זהו רק הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד עמו בימים".³

וא"כ גם לשיטת הסוברים שאין איסור מה"ת שגוי יעבוד בשדה ישראל בשנת השמיטה אמירה לגוי אסורה, משום הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד בידיים, וצ"ל שבשביעית החמירו יותר מבאיסורים אחרים כמו שמצינו שבכמה דברים החמירו בשביעית יותר כגון איסור נטיעה בערב שביעית, עיין גיטין (נד ע"א): "חשודין ישראל על השביעית ולא חשודין על השבתות", וכגון איסור ספיחין, וערא"ש (ב"מ שם) שהחמירו בקדשים ויתכן לומר שה"ה החמירו גם בקדושת הארץ.

3. ויש הבדל בין החזו"א לרב קוק. בעוד שלחזו"א אין שום חיוב חפצא על הקרקע, אלא חיוב גברא בלבד, לדעת הרב קוק ופוסקים רבים אחרים יש גם חיוב חפצא כשישראל עובד בקרקע. שאין שביתה של הארץ מתבטלת כ"א ע"י מה שבר-חיובא עובד אותה, אבל אם נכרי – שאינו מצווה על שביתה – עובד אותה, הרי היא לגבי שביתת הארץ כאילו עובד אותה קוף בעלמא או שהיא מתעבדת מאליה ע"י איזה כח מכחות הטבע, שאין זה ביטול שביתת הארץ. וממילא אי אפשר שתהיה נעברת שביתת הארץ רק אם ישראל עובר ע"ז, שהמ"ע בפועל היא אקרקפתא דגברא לשבות מעבודת הארץ.

ה. גדר האיסור

ולא רק אמירה בפה אסורה, אלא כל סיוע אחר ללא דיבור בפה ג"כ אסור. ומשנה מפורשת היא שמעשה גוי עבור ישראל גם ללא כל אמירה מפי ישראל אסור בשבת (קכב ע"א):

נכרי שהדליק את הנר – משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל – אסור.

ובגמרא שם:

מילא מים להשקות בהמתו – משקה אחריו ישראל... במה דברים אמורים – שאין מכירו, אבל מכירו – אסור.

מבואר אפוא שאפילו בלי אמירה מפורשת אסור ליהנות ממעשה גוי אם הוא עשה את המעשה או שיש חשש שהוא יעשה בעתיד דבר דומה לטובת ישראל. ואמנם רמז עקיף מותר אולם גם אז אסור לישראל ליהנות הנאה ישירה ממעשה הגוי (עיין שו"ע או"ח ס"ס שז).

וכן באיסורים אחרים, מלבד שבת, יש בנוסף לאיסור אמירה גם איסור שהגוי יעשה מעצמו איסור למען ישראל. עיין ב"מ (צ ע"א):

שלחו ליה לאבוה דשמואל: הלין תורי דגנבין ארמאי ומגנחין יתהון, מהו? – שלח להו: הערמה אתעביד בהו, אערימו עליהו ויזדבנון.

ופירש"י:

מגנחין יתהון – ומסרסין אותם, ואחר כך מחזירין לבעלים, ומאהבת בעליו ישראל גונבו הנכרי שהוא מכירו, ומסרסו כדי שיהא יפה לחרישה.

וכן נפסק בשו"ע (אבן העזר סי' ה ס"ד):

אסור לומר לעובד כוכבים לסרס בהמה שלנו. ואם לקחה הוא מעצמו וסרסה, מותר. ואם הערים ישראל בדבר זה, קונסין אותו. (ואפי' לא הערים, והעובד כוכבים מכירו ומכין לטובתו). הגה: ומותר לתת בהמה לעובד כוכבים למחצית שכר, אע"פ שהעובד כוכבים בודאי יסרסנו (הגהות מיימוני פ"ז מהלכות א"ב), דעובד כוכבים אדעתא דנפשיה קא עביד (בית יוסף).

ו. מעשה נכרי ללא אמירה

אלא שדבר זה, שאסור לאפשר לגוי לעשות דבר לישראל ללא אמירה, צ"ע.

הרי לכאורה בשבת האיסור הוא משום "דבר דבר" ומדוע מעשה נוכרי אסור גם ללא אמירה? מיהו באיסורים אחרים אי"ל שרק אמירה אסורה שהרי לא נאמר בהם "ודבר דבר" אלא ע"כ משום שיש כאן מעין שליחות לגוי לחומרא (ודמי קצת לזכיה, שבה עושה אדם דבר למען זולתו ללא ידיעתו ולא אמירתו, שהיא ג"כ מדין שליחות לדעת חלק מהראשונים). וצ"ל שלא ייתכן שאיסורים אחרים יהיו חמורים יותר משבת. שהרי באיסורים אחרים הגמ' במס' ב"מ (שם) מתלבטת ולא הכריעה. והפוסקים נחלקו בדבר עי"ש ברא"ש. ואיך יתכן ששבת תהיה קלה יותר מיתר האיסורים? ואי"ל שאה"נ רק לאחר שנאסר מעשה נוכרי ביתר האיסורים – וע"כ לא משום "ודבר דבר" אלא משום שליחות – נאסרה גם שבת מק"ו. שהרי גם הראב"ד המקל ביתר האיסורים מודה שבשבת מעשה נוכרי גם ללא אמירה אסור, שהרי זו משנה מפורשת כמו שהבאנו.

וצ"ל שבשבת כו"ע מודים שיש נוסף לאיסור "ודבר דבר" גם איסור שליחות וכמ"ש רש"י שבת (קנג ע"א). ואע"פ שמסברה היה מקום לומר שבשבת לא שייכת שליחות כלל כמ"ש החת"ס (או"ח סי' פד) שבשבת המצווה על האדם שינוח, וכשהוא שולח שליח סו"ס הוא נח, אעפ"כ צ"ל שבגלל חומרת השבת אסרו חכמים אפילו שליחות של נוכרי, גם אם הישראל לא שלחו כלל, אלא הוא עושה על דעת עצמו למען ישראל. ולפי"ז שני דינים הם בשבת. אמירה בשבת עצמה אסורה משום "ודבר דבר" ואמירה בע"ש אסורה משום שליחות. וכמו"כ יש איסור נוסף בשבת עצמה כשגוי עושה על דעת עצמו למען ישראל כגון שבא לכבות דלקה גם אם אין אמירה מפורשת (ועיין אבני נזר או"ח סי' מא ויובא להלן).

ולפי הגדרה זו רק אמירה לגוי **בערב שבת** שיעשה לעצמו מלאכה בשבת מותרת. אך אמירה לגוי בשבת עצמה "בשל לך" צריכה לכאורה להיות אסורה מדין "ודבר דבר". אומנם שליחות אין כאן אך דיבור של חול יש כאן. וקשה ממש"כ התוספות בב"מ (צ ע"א ד"ה חסום):

מותר לומר לנכרי אכול נבלה ומהאי טעמא נמי מותר לומר לנכרי **בשבת** הילך בשר ובשל לצרכך כשאין מוטל עליו לזונו דאין מרויח באותה אמירה כלום.

מבואר בדבריהם שאין איסור אמירה לנוכרי בשבת שיעשה בשלו. וצ"ל בדעתם שאמירה לנוכרי שיבשל **לעצמו** אינה דיבור אסור. המילה "בשל" לכשעצמה אינה אסורה אלא רק כאשר משמעותה בישול **אסור**, כגון לישראל. אך בישול של נוכרי לנוכרי אינו אסור כלל ולכן גם האמירה מותרת.

ולדברי התוס' הנ"ל שמותר לומר לגוי בשבת שיבשל לעצמו, מותר גם לייעץ לו כיצד לעבד את אדמותיו בשביעית. מיהו יש לחלק. התוס' עוסקים במקרה שבו אין ליהודי טובת הנאה ממעשה הגוי והגוי עושה למען עצמו בלבד. משא"כ בנ"ד הגוי משלם ליהודי שכר על עצותיו ועל שכירת ציודו וא"כ היהודי מעוניין במעשה הגוי. מאידך, אין ליהודי שום נפק"מ ממה שהגוי יעשה. אחרי שהגוי קיבל את עצותיו של היהודי וזה קיבל את שכרו משלם אין לו שום עניין במה שיעשה הגוי, אם ישתמש בעצותיו או לא. אם כי יש סבירות שאם הגוי יעשה כעצתו של היהודי הוא יבוא אח"כ לבקש ממנו עצות נוספות. א"כ, יש ליהודי אינטרס במעשה הגוי, האם הדבר מותר?

ז. כשגוי עושה לדעת עצמו

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שז סעיף ג) נפסק:

אסור ליתן לא"י מעות מע"ש לקנות לו בשבת, אבל יכול לומר לו: קנה לעצמך ואם אצטרך אקנה ממך לאחר השבת.

והב"י שם הביא זאת בשם הגה"מ (בפ"ק דשבת סי' תנב):

מכאן אסור ר"ש ב"ר ברוך ליתן לגוי מעות מערב שבת לקנות לו בשבת אבל יכול לומר לו קנה לעצמך ואם אצטרך אקנה ממך לאחר שבת כדאשכחן גבי חמץ ישראל וגוי שהיו באים בספינה וכן כתוב בהגהות מיימון פרק ו' (אות ב).

ויש להעיר לענ"ד, מה עניין חמץ לכאן? בחמץ לא נעשה כל מעשה אסור, אדרבה מכירת החמץ לגוי עונה על מה שהתורה אומרת "לא יראה לך" שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים. אלא שהדבר נראה לכאורה כהערמה, שהישראל לא מעוניין להוציא באמת את החמץ מרשותו. משא"כ בשבת המלאכה עצמה אסורה ולכן אמירה לגוי שיעשה מלאכה בשבת אף היא אסורה משום שבות וא"כ מה הדמיון לחמץ?

וי"ל כמש"כ לעיל שאמירה לגוי אסורה משתי סיבות: משום "ודבר דבר" ומשום שנראה כשלוחו. וכשאומר לגוי בע"ש אין דיבור אסור בשבת, וגם שליחות אין, משום שאומר לנוכרי שיעשה בשלו למען עצמו, וא"כ אינו שליחו של ישראל כלל.

אך מכיוון שרומז לגוי שאם יצטרך יקנה ממנו, יש כאן לכאורה הערמה, שהרי למעשה הגוי עושה מלאכה עבור הישראל. ורק נקודה זו של ההערמה שהיא מותרת, למד ההגה"מ מחמץ. המכירה עצמה של החמץ לגוי אומנם

מותרת, אך מכיוון שאחרי פסח יחזור החמץ לידי ישראל לכאורה יש כאן הערמה. בכ"ז הערמה כזאת מותרת, כי אין הכרח שהגוי ימכור חזרה לישראל, שהרי אין שום תנאי או קשר כל שהוא המחייב את הגוי לחזור ולמכור לישראל, ויתכן שימכור לאחרים, או שלא ימכור בכלל. וגם הישראל לא התכוון לקנות ממנו את החמץ בחזרה אחרי פסח. אלא שאם הגוי חזר ומכר את החמץ לישראל יש כאן מעין הערמה. ובכ"ז הדבר מותר וא"כ ה"ה בשבת.⁴

אלא שצ"ע מסירוס בב"מ (צ ע"ב) שהבאנו לעיל שהערמה אסורה. ובשלמא בחמץ הערמה כזו מותרת כי אין כאן מעשה איסור וכנ"ל, אך בשבת הרי נעשתה מלאכה בשבת והיה צריך לאסור את ההנאה מהערמה כזו ק"ו מסירוס?

ואולי י"ל שדין זה של הגהת מרדכי בגוי שקנה בשבת מותר משום שאמר לגוי:

ואם אצטרך אקנה ממך לאחר השבת.

כלומר, הוא מתכוון באמת למה שאומר שאולי הוא יצטרך ולא ברור לו שיצטרך בוודאות. משא"כ בסירוס מדובר שהיהודי מעוניין בסירוס, והגוי יודע זאת, ומסרס את השור בעצמו לטובת ישראל. שם הערמה אסורה. ואה"נ גם בשבת אם הישראל היה זקוק לאותו חפץ הנקנה בשבת והגוי קנהו מעצמו אסור לישראל ליהנות מקניה זו.

ובזה נוכל גם ליישב קושיה אחרת על הגה"מ, לכאורה, עד שהוא לומד מחמץ להתיר שילמד משמיטה לאיסור, ללשון אחת בירושלמי, שרק איישר מותר לומר לגוי בשמיטה, אך חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך אסור. ומבואר אפוא שמכיוון שיש חשש שהגוי יתכוון לעבוד בשמיטה עבור ישראל הדבר אסור, אע"פ שאין הכרח לכך. אומנם אפ"ל שהגה"מ פסק כלישנא האחרת שחרוש בה טבאות מותר וכן פסק הסמ"ג.

אך הרמב"ם פסק אישר ומשמע שחרוש בה טבאות אסור, ודוחק לומר שהשו"ע כאן חולק על הרמב"ם ופוסק כהסמ"ג.

4. ולפי"ז מי שמוכר חמץ שהוא מעוניין שיחזור אליו במוצאי פסח אסור לו ליהנות מאותו חמץ. ובשלמא חנוונים המוכרים את חמצם לגוי סחורתם הרי עומדת למכירה ומצידם אדרבה שהגוי יקנה את כל המלאי וישלם להם טבין ותקילין. אך מאפיות המכילות בצק מערב פסח ומקפואות אותו למשך כל הפסח כדי שמיד במוצאי פסח יאפו את הבצק, אע"פ שהן מוכרות את החמץ לגוי, יש בכך הערמה גמורה ואין ליהנות מחמץ זה. וצ"ע.

ויש לחלק בין שמיטה לשבת, כאמור לעיל. בשמיטה יש גם צד של איסור חפצא ולכן היא חמורה יותר משבת לעניין אמירה לנוכרי. ולפי מש"כ בדעת החזו"א אין לומר כן, וצ"ל שבשביעית החמירו יותר מבשבת כמש"כ לעיל.

ומסתבר לענ"ד שרק אם הישראל מציע ביוזמתו עצה לגוי אסור, ק"ו מחרוש בה טבאות. אך אם הגוי מבקש עזרה מישראל אולי אין איסור ליעץ לו. ורק חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך אסור, שאז הגוי עושה לדעת ישראל. אך בייעוץ בעלמא הגוי לא עושה דבר למען ישראל, אלא למען עצמו, והישראל רק מייעץ לו בלבד. אלא שעדיין צ"ע מכיוון שיש לישראל אינטרס שהגוי ישתמש בעצתו והקשר בינו לבין הגוי ימשך גם בעתיד, אולי הנאה עקיפה זו אסורה.

ח. חילוק בין אריס לקבלן

יתרה מזו, מעיקרא החברה הנוכרית החוכרת את השדה לא הייתה עושה זאת אלא על סמך היעוץ ושכירת הכלים מישראל, ואלמלא כן לא הייתה עושה זאת. והישראלים מתפרנסים מהיעוץ שנותנים והכלים שמשכירים וא"כ יש כאן אינטרס ישראלי שהחברה הנוכרית תחכור את השדה ע"מ לזרוע בשביעית. ואע"פ שהמדובר באדמת נוכרי בכ"ז יש מקום לומר שאסור לישראל להיות מעוניין בעיבוד שדה בא"י בשנת השמיטה, והדבר דומה לחרוש בה טבאות.

והנה גדולה מזו מצאנו שמותר למסור שדה של ישראל לגוי באריסות (ע"ז כא) למרות שהישראל מעוניין שהשדה תעבד בשבתות שאז דמי האריסות יהיו גבוהים יותר. כי אלמלא כן היבול מן הסתם יהיה נמוך יותר וגם ערך האריסות יהיה נמוך בהתאם.

ומצאתי בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' מא) שהקשה מה החילוק בין קבלן גוי לאריס גוי? לקבלן אסור לומר שיעבוד בשבת – הקבלנות מותרת רק משום שהגוי לא מחויב לעבוד בשבת ואם עושה כן על דעת עצמו עושה. משא"כ באריס של מרחץ אלמלא מראית העין שיאמרו שמרחצו של היהודי פועל בשבת היה מותר למסור את המרחץ לאריס אע"פ שמן הסתם האריס צריך לחמם את המרחץ כל יום כולל שבתות. מדוע בקבלן אסור ובאריס מותר? ותירץ האב"נ:

שני איסורים יש בגוי עושה מלאכתו של ישראל. הא' מה שהישראל שולחו. הב' מה שהנכרי עושה על דעתו.

והנה באיסור שליחות אין איסור אלא אם אומר לו לעשות בשבת, אבל באומר לו לעשות סתם דומה למה שכתבו התוס' ריש פרק המדיר, דאם אומר לחנוני הילך דינר ותן לפועלי פירות אין איסור משום שביעית משום שאין אומר לחנוני שיתן להם שביעית עיין שם.

והכא נמי כיון שאין אומר לפועל לעשות בשבת דוקא אין איסור משום שליחות. רק מכל מקום אסור כשלא קצץ משום שהגוי עושה בשבת על דעת ישראל. דל אמירת ישראל מהכא אסור משום עשיית הגוי בעצמו. והכא אין להתיר משום גוי אדעתא דנפשי' עביד. דזה לא מהני אלא באינו אומר בפירוש שעושה לדעת ישראל רק שהדבר נראה כן. בזה מהני סברת אומדנא דאדעתא דנפשי' עביד. אבל בנתן לו ישראל המלאכה לעשות. דהוא עושה בפירוש לדעת ישראל בעינן קצץ בפירוש.

וכל זה בקבלן דשלוחו של ישראל הוא ובשליח אין לחלק בין בחנם לבשכר. אבל באריס דהוא כשותף בשדה ואין עושה שליחות בעל הבית כלל, מותר, אפילו מחויב לעשות בשבת דלאו שלוחו הוא כלל. כיון שאינו נוטל פירותיו עבור פעולתו. שהרי אפילו ירדו גשמים מאליו בלא פעילת האריס לדלות נוטל הפירות. ומשום דאריס כשמו כמ"ש הר"ף פרק השוכר את האומנין עיין שם. רק שמכל מקום עושה מלאכתו של ישראל. בזה אמרינן כיון דהוא אדעתא דנפשי' עביד כמו קבלן כשאינו מצוהו לעשות בשבת. דגם כן אין איסור משום שליחות רק משום שעושה מעצמו מלאכת ישראל מהני בשניהם היתר אדעתא דנפשי'.

ונ"ד אינו דומה לא לאריס ולא לקבלן, אדרבה הוא קל משניהם ואפי' לאריס אינו דומה. אריס משלם דמי אריסות לבעלים, ודמי האריסות מחושבים גם על סמך העבודה בשבת. אך בנ"ד האדמה של נוכרי וחברה נוכרית היא שחכרה ממנו את המקום ואדעתא דנפשה היא עושה, ללא כל זיקה לישראל. למרות שעל דעת כן חכרה החברה הנוכרית את השדה, ע"מ לעבדה בשביעית, אך אין שום תשלום לישראל על העבודה ועל התוצרת, אלא רק על הייעוץ ועל השימוש בכלים.

מיהו יש לחלק בין שבת לשביעית. בשביעית גם אריס, אע"פ שאדעתא דנפשיה קעביד, אולי בכ"ז יהיה אסור, מכיוון שיש לבעלים אינטרס בעיבוד השדה בשנה זו. והדבר דומה לחרוש בה טבאות שגם יש לישראל אינטרס בחרישת השדה ע"י הגוי.

ונלענ"ד שלא מצינו איסור מסוג זה. אינטרס ישראלי עקיף אינו מהווה סיבה לאסור, אפילו בשביעית, כי הגוי אדעתא דנפשיה עושה ולא אדעתא דישראל. ולכן יש לחלק בין חרוש בה טבאות לאריס. בחרוש בה טבאות הישראל מבטיח לשכור ממנו את הניר. אומנם אין כאן התחייבות מפורשת, אלא דיבור בעלמא,

אך הגוי עלול לסמוך על דיבורו של הישראל, כי שארית ישראל לא יעשו עוולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית, והגוי סומך על כך וחורש טוב יותר מתוך תקווה שהישראל יחכור ממנו את הניר אחרי שמיטה. אך כשאין הבטחה מפורשת, אלא רק אפשרות רחוקה ומסופקת לא גזרו, כי אז הגוי לא עושה למען ישראל. וה"ה באריס, אין שום דיבור מפורש שניתן להבין ממנו שבעה"ב יקנה ממנו את תוצרתו. הוא חייב לשלם דמי אריסות ותו לא. ואע"פ שהישראל מעוניין שהגוי האריס יעבד את האדמה בשנת השמיטה, כי אם היה הישראל אוסר עליו לעבד את אדמתו בשנת השמיטה היה האריס מנכה לו מדמי אריסותו, ונמצא שישראל מעוניין שהגוי יעבד את אדמתו בשנת השמיטה, בכ"ז אין כאן תנאי מפורש. וראיה לכך יש להביא ממש"כ המב"ט והמהרי"ט שמותר להחכיר שדה לגוי בהבלעה, כגון שמחכיר לו לשנתיים ואחת מהן היא שנת השמיטה. אע"פ שיש לישראל אינטרס שהגוי יוכל לעבד בשנת השמיטה, שאם היה מגביל אותו בתנאי מפורש, שלא יעבד את השדה בשום פנים ואופן בשנת השמיטה, לא היה החוכר מוכן לחכור את השדה, או שהיה מוריד מדמי חכירותו. אך מאחר שהמחכיר משאיר לגוי את הבחירה לעבד את השדה כרצונו, ויתכן שיוביר שנה ויעבד שנה, ההחכרה מותרת, מכיוון שאינו מחכיר לו במפורש לשנת השמיטה. וה"ה אריס החוכר את השדה לכמה שנים, הדבר דומה להבלעה ומותר. וק"ו בנ"ד שאין לישראל שום זיקה לעיבוד השדה בשנת השמיטה. והעובדה שיש לישראל אינטרס שהשדה תעובד ע"י הנוכרי בשנת השמיטה אינה סיבה לאסור כדמוכח מהחכרה, שלמרות האינטרס הישראלי בעיבוד השדה בשנת השמיטה ההחכרה מותרת. אלא ששם יש צורך בהבלעה כי מדובר בשדה של ישראל המוחכרת לגוי, אך בשדה גוי המעובדת בלאו הכי ע"י גוי, אלא שגוי אחר רוצה לעבדה, העובדה שיש לישראל הנאה עקיפה מכך אינה אוסרת ואין צורך בהבלעה.

ט. סיוע ביד

אך ראיתי בספרו החדש של הגרשז"א מעדני ארץ (על משניות פ"ד מ"ג) שמסופק אם מותר לתת עצות לגוי כיצד לעבוד בשביעית. ואולי כלול הדבר במש"כ הרמב"ם (פ"ח ה"ח) "ולא יסעדנו ביד".

אולם הרמב"ם עצמו בפיה"מ פ"ג מ"ד כתב:

ושאמר מחזיקין ידי עכו"ם – בדיבור לא במעשה.

מבואר אפוא שכל עוד המדובר בדיבור גרידא מותר ורק מעשה אסור.

מהר"י קורקוס מפרש שהרמב"ם למד איסור סיוע בידיים מגיטין (סב ע"א) שאין עודרים עם הגוי בשביעית, ומשמע שרק מעשה בידיים אסור ולא אמירה בעלמא. ומה שכתב שם הרמב"ם שמותר לרדות עם הגוי את הכוורת יש גורסים פרות ולא כוורת, כלומר מותר לסייע לגוי לקצור ולבצור את פרותיו.⁵

וכן ערוה"ש העתיד (זרעים סי כט ס"י) כתב:

ואינו מחזיקו אלא בדברים... אבל לא יסעדנו ביד כדי שלא יעשה מלאכה בקרקע של א"י בשביעית.

ומצאתי בשד"ח (כללים מערכת המ' סי' מד, כרך ד עמ' 294, בהוצאת בית הסופר, ב"ב תשכ"ג) שהביא מקור מפורש לשיטת הרמב"ם שהאיסור הוא רק במעשה ולא בדיבור. לדעתו הוא למד זאת מזבחים (קטז ע"ב) וכן פסק להלכה (בסוף הלכות מעשה הקרבנות):

השוחט קדשי נכרים בחוץ חייב, וכן המעלה אותן בחוץ, והנכרים מותרין להקריב עולות לשם בכל מקום, והוא שיקריבו בבמה שיבנו, ואסור לסייען ולעשות שליחותן שהרי נאסר עלינו להקריב בחוץ, ומותר להורות להם וללמדם היאך יקריבו לשם הא-ל ברוך הוא.

דבריו ברור מיללו אפוא שיעוץ מותר גם בשביעית.

מיהו קשה, שלפי מש"כ בראשית דברינו, הרמב"ם הרי אוסר גם דיבור כגון חרוש בה טבאות וא"כ מדוע הוא מדגיש רק את האיסור לסעוד בידיים, הרי היה צריך להשמיענו חידוש יותר גדול, שאפילו בדברים פעמים שהדיבור אסור כגון חרוש בה טבאות? ואולי אמירה זו חמורה ביותר והיא נחשבת לא פחות מסיעוד ביד כי באמירה זו הוא מעודד את הגוי שיחרוש טוב יותר. ועדיין צ"ע.

מסקנתנו היא שיעוץ מותר, וכן השכרת ציוד מותרת, בתנאי שאין לישראל שום שותפות ביבול.

5. וצ"ל לפי גירסה זו שקציר ובציר בשדה נוכרים מותר לישראל, או משום שהלכה כהב"י ולא כהמב"ט שפרות נוכרים אין בהם קדושה ולכן לא חל עליהם איסור קציר ובציר שהרי אינו מצווה להפקירם, או י"ל שמכיוון שאיסור קציר ובציר אינו מעשה הקטיף של הפרות אלא הבעלות, כשם שאסור לישראל לקצור את פרותיו ע"י פועלים נוכרים משום שסו"ס הבעלות היא שלו ופ"ש מצוה להפקיר, כך גם להפך מותר לבעה"ב נוכרי להעסיק פועלים ישראלים לקטוף את פרותיו, כי הבעלות היא שלו והוא אינו מצווה להפקיר את פרותיו.